

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

Múltfeldolgozás és történetírás az „ügynökkérdés” kapcsán*

Résztevők: *Kenedi János* tudományos kutató, *Varga László* történész,
Papp István történész-levéltáros.

Hozzászólók: *Granasztói György*, *Stefano Bottoni* történészek,
A. Gergely András politikai antropológus.

Vitavezető: *Kovács Éva* szociológus.

KOVÁCS ÉVA: Hogyan harmonizálható a társadalmi igazságtétel igénye és a történeti forrásokkal szemben támasztott szakmai elvárások? Miként kezeli a szakma és annak nyilvánossága a kérdés aktuálpolitikai vonatkozásait, vannak-e járható utak, és ha igen, mik azok? Mennyiben segíti elő a történeti megértést egy-egy ügynök múltjának feltárása, azaz milyen hozadékaik vannak a historiográfia számára az egyedi történeteknek? A magyar „ügynökkérdés” historiográfiája hogyan illeszkedik a nemzetközi történeti diskurzusokba, és milyen nemzetközi kutatásokban, együttműködésekben vesznek részt a magyarországi történészek? Végül milyen szerepet kaphatnak a jövőben az archívumok, illetve a kerekasztal résztvevői milyen szerepet szánának azoknak? Ezek a kérdések motoszkáltak bennünk, amikor éves konferenciánk egyik kerekasztal beszélgetését az „ügynökkérdés” hívószava köré szerveztük.

VARGA LÁSZLÓ: Több előadó azzal kezdte az előadását ezen a konferencián, hogy változtatna a címen – *Múltfeldolgozás és történetírás az „ügynökkérdés” kapcsán* –, én azzal kezdeném, hogy először nem a föltett

* Elhangzott a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központjának *Fogalomváltások – társadalmi egyenlőtlenség, ügynökkérdés, nemzeti és politikai közösség Közép-Európában* c. éves konferenciáján 2006. szeptember 28-án.

kérdésekre válaszolnék, hanem a címhez kapcsolódnék. Eredetileg négy gondolatot szerettem volna felvetni. Az elsőt az időkorlátok miatt elhagyom, ennek az előtörténete az, hogy '89 májusában a Nyilvánosság Klub rendezett egy konferenciát *Történelem és nyilvánosság* címen, ahol Kenedi János arra kért fel többünket, hogy beszéljünk arról, vajon lehet-e a jelenkor történetét kutatni Magyarországon. A válaszuk akkor egyértelmű elutasítás volt. Egyszerűen féltünk, hogy ha föltárjuk azt, hogy micsoda kálváriákon megy keresztül a történész a magyar szocialista levéltárakban, akkor nemcsak minimális kutatási lehetőségeit veszti el, de örökre kedvét szegik. Akkoriban borzalmasan kiszolgáltatott helyzetben volt a kutató – és ez állt a két világháború közötti időszak kutatójára is. Ezt a helyzetet az 1994-es törvény ugyan fölszámolta, ám ez nem jelenti azt, hogy a történész ma ne lenne kiszolgáltatott. Különösen akkor, ha olyan kérdésekkel foglalkozik, mint az „ügynökkérdés”. Tehát ha egy levéltár, mint ahogy a Párttörténeti Intézet Levéltára tette a rendszerváltás előtt, nem ad ki a kutatóknak segédletet, hanem elkéri a témát, és aztán szemezget az iratokból, aztán ezt-azt odaad, ha ez a kutatás a demokráciában is így zajlik, az nyilvánvalóan kiszolgáltatottá teszi a történészt. Főleg a fiatal kollégákat, ha egy bizottság előtt kell megmérgetniük magukat, amely eldönti, hogy történészek vagy nem történészek. Mondhatnánk, hogy ennek túlzott jelentősége nincs, ám az utóbbi időszak nagyobb botrányai – mint például a Szabó István-ügy – megmutatták, a történész-levéltáros szakma számos prominense úgy foglalt állást, hogy korlátozni kellene a kutatók körét, még jobban kellene szelektálni, hogy ki juthat hozzá az iratokhoz. Volt egy fiatal kollegám, aki név nélkül, de a sajtóban hasonló véleményének adott hangot, majd maga is publikált egy leleplező írást. Válaszul több tucat kiváló szakmai képviselő épphogy nem követelte, hogy tiltsák ki ugyanezt a kollégámat a szakmából... Tehát a helyzet egyáltalán nem megnyugtató.

Ha a múltfeldolgozásból indulunk ki, akkor látnunk kell, hogy a magyar történelmi önkép mindig is erősen hářító volt. Voltaképp a XX. századi „kisállami nyomorúságot” próbáltuk kivetíteni egész történelmünkre, és a felelősséget valaki másra hárítani. Magyarán, Mohács óta úgy néz ki a magyar történelem, hogy ezt a törökök csinálták, azt az osztrákok, amazt a németek, ezt meg az oroszok vagy szovjetek. Nekünk tulajdonképpen igazi lehetőségünk arra, hogy a saját történelmünket alakítsuk, legfőljebb felkelések vagy forradalmak esetében volt. Ha megnézzük magát a XX. századot, Trianontól kezdve, akkor hajlamosak

vagyunk azt mondani, hogy mozgástér pedig nem volt, a magyar történelemben mindvégig a kényszerpálya dominált, tehát erre az időszakra is áll az, hogy mindaz, ami velünk megesett, az tőlünk függetlenül történt, és tényleg csak megesett velünk. Trianonért e diskurzus a zsidókat tette felelőssé. Megjelenik egy törpe minoritás, amely valamilyen negatív, súlyosan negatív jelenségért el kell, hogy vigye a balhét. A harmincas évek végén, a zsidótörvények parlamenti vitájában az egyik leggyakrabban visszaköszönő, szinte már közhely az volt, hogy azért van szükség a zsidótörvényekre, mert a zsidók okozták Trianont. Majd’ hetven évvel később, a Holokauszt ötvenedik évfordulóján, amikor a médiában egy napra soha nem látott, és nyilván soha nem látható figyelmet kapott ez az esemény, megdöbbenő volt hallani, hogy az összes televíziós csatorna kiváló médiasztárjai, szinte mintha összebeszéltek volna, mondták föl a leckét, hogy a magyarországi zsidóságot, értsd a vidéki zsidóságot a nyilasok deportálták. Tehát sikerült megtalálni megint egy törpe minoritást, akikkel el lehet vitetni a balhét, akikre rá lehet tolni az egész felelősséget. És tulajdonképpen, ha eljutunk az ügynökökhöz, akkor azt mondhatnánk – szándékosan fogalmazok sarkítva –, hogy tulajdonképpen most el akarjuk vitetni a kommunista diktatúráért az ügynökökkel a balhét, holott 1949–89 között, számításaim szerint nem egészen 170 ezer úgynevezett ügynök dolgozott ebben az országban (a hírszerzők nélkül). Ha megnézzük az 1989. június 30-i statisztikát – ez az utolsó, amit az állambiztonsági szolgálat még produkált –, akkor a hírszerzést nem számítva, az ügynökök száma nem érte el a tízezret sem. Most aztán sikerült tényleg egy igazi törpeminoritásra hárítani a társadalom összes felelősségét.

Marad tehát a kérdés, hogy mit kezdünk mi – és jönne a műtfeldolgozás – az állambiztonsági iratokkal, az állambiztonsági múlttal, vagy tágabban a kommunista diktatúra történetével. A legtipikusabb válasz, amit szerintem Antall József miniszterelnök nem így gondolt, de azóta ez a legtöbbet idézett mondat, hogy: „Tetszettek volna forradalmat csinálni.” Talán fél éve lehetett a Napkelte műsoron, amikor Demszky Gábor szót emelt az iratok nyilvánossága mellett, s akkor a műsorvezető Aczél Endre vágta a fejéhez az inkriminált mondatot, s erre Demszky nagyon karakánul azt válaszolta, hogy forradalmat nem tetszettünk csinálni, demokratikus fordulatot igen. Én is azt gondolom, hogy az iratok nyilvánossága a demokratikus jogállamból, és nem valami forradalomból következne. Sőt, azt gondolom, nem szeretném az utóbbi napok

eseményét ide behozni [a kerekasztal-beszélgetés időpontja 2006. szeptember 28. – K. É.], de azt gondolom, ha egy társadalom elfogadja, hogy az elitje, és nemcsak a politikai, hanem a szellemi elitje is folyamatosan elhazudja és meghazudtolja a történelmet, akkor nincs cezúra múlt és jelen között. Még történészként sem tudom, hol kellene egy ilyen cezúrát meghúzni. Számos kollégám próbálta, mindenkinek van valamiféle egyéni válasza. Nekem még mindig Örkény Istváné tetszik a legjobban, aki ugye azt mondta, hogy a történelem a jelennek az a része, amit múlt időben ragozunk. Én nagyon pesszimista vagyok, amit mindig a szememre szoktak vetni egyes cikkeim kapcsán, aztán eltelik egy év, fél év, másfél év, és kiderül, hogy a legrosszabb rémálmaim egyszerűen valósággá váltak közben. Köszönöm szépen.

PAPP ISTVÁN: Hölgyeim és Uraim, kedves Kollégák! Talán életkoromnál fogva én optimistább alkat vagyok, és remélem, hogy az idő némiképpen engem fog igazolni. Varga László azt mondta, hogy a magyar történelem, pontosabban a magyar társadalom beállítódásában ez az elhárító mechanizmus nagyon gyakran jelen volt, és az ügynökkérdéssel kapcsolatban is kibontakoztatható egy ilyen elméleti megközelítés, miszerint a diskurzus létrehoz egy csoportot, amely lehatárolható és démonizálható. Ők lesznek azok, akik elvihetik a balhét. Véleményem szerint azonban olyan, hogy ügynökkutatás önmagában nincs, ez egy értelmetlen fogalom. Múltfeltárás van, pontosabban történeti vizsgálódás, és éppen ezért a XX. század második felének magyar történelme valóban rendkívül összetett föltárást igényel. Az „ügynökkérdés” önmagában nem érthető meg, az „ügynökkérdésre” vonatkozó források önmagukban nem elégségesek a múlt föltárására. Mondok egy példát: az egyházi „ügynökkérdés” nem érthető meg, ha valaki az egyháztörténetben nem mozog otthonosan, nincs tisztában a különböző egyházak szervezeti felépítésével, azzal, hogy mit jelentenek az egyéb fogalmak, milyen volt az egyházak köztörténeti szereplése. Éppen ezért itt ezek a források fontos, de bizonyos esetekben csupán kiegészítő szerepet töltenek be, bizonyos esetekben pedig önmagukban is elsőrendű források, de hangsúlyoznám, hogy más történeti forrásokkal együtt vizsgálandók, tehát önmagukban, kizárólag erre alapozva hiteles múltföltárás nem végezhető el, s annak eredménye mindenképpen egyoldalú lesz. Nagyon örültem, hogy e kerekasztal-beszélgetésben az állambiztonság, még tágabban a kommunista diktatúra története van terítéken, hiszen az a levéltár, amelyet én képviselek, a Történeti Levéltár, jóval tágabb forrásanyagot őriz, mintsem

csupán ügynökjelentéseket. És sajnos úgy vélem, hogy a szakma talán az eddigiéik során kissé kevesebb figyelmet szentelt azoknak a nagyon értékes forrásainknak, amelyek mindenképpen fontosak a múlt feltárásában, kiegészítésében, és ezek ugyanúgy az állambiztonság működése eredményeképpen jöttek létre. Gondolok itt, egészen visszanyúlva a korai időkig, az 1940-es évek közepéig, a két világháború közötti magyar belügyminisztériumtól átszármazott forrásainkra, a különböző népelles és háborús bűnösök cselekedeteit feltáró vizsgálati anyagokra, szervezettörténeti anyagokra, és folytathatnám még a sort, állambiztonsági segédanyagok stb., és tulajdonképpen ezek nélkül sem érthető és értelmezhető az ügynökkérdés önmagában. Éppen ezért nagyon fontosnak tartanám, ha általában nemcsak ügynökjelentésekről, hanem állambiztonsági forrásokról beszélünk. Ezek sokkal szélesebb kört ölelnek föl, és ezek teszik lehetővé egy sikeres történeti vizsgálat elvégzését. Optimista vagyok, véleményem szerint egy új kutató generáció lépett felszínre. És erről talán kevesebb szó esik. A médiában sajnos elsősorban a különféle kisebb-nagyobb visszhangot fölvert ügyek kapnak hangot, ahol megszólalnak az állambiztonsági ügyekben járatos, vagy magukat járatosnak valló emberek, és gyakran a szakma valós eredményei nem kapnak teret. Ez részben a történetírás természetéből adódik, hiszen tudjuk, hogy ez végül is egy céhes műfaj, amely a maga bizonyos fokig szűk keretei között működik, és a szakmai eredmények nagyon gyakran nehezebben szivárognak át a szélesebb közvéleménybe, még nehezebben az oktatásba. Tehát ezek az eredmények gyakran 10–20 éves távlatban jelentkeznek. Azonban véleményem szerint az elmúlt 3–4 évben vannak olyan új örvendetes kutatási irányok, amelyek valamiképpen optimizmussal tölthetnek el bennünket, és arra a reményre adnak okot, hogy a meglévő állambiztonsági anyag mellett, amely a kutatók rendelkezésére áll, jelentős lépéseket tehetünk a múlt feltárása, megismerése, rekonstrukciója érdekében. Anélkül, hogy bárkit is kiragadnék, vagy éppen bárkit is elfelejtenék, összeírtam néhány példát a kutatóink közül, akik közül szeretnék négy, vagy öt nevet kiemelni. Hadd említsem meg például Kovács Tamás nevét, aki Varga Lászlónak kollégája, fiatal, tehetséges történész, és a Történeti Levéltár forrásaira támaszkodva ér el jelentős eredményeket a Holokauszt kutatásában. Vagy például Köbel Szilviát, aki nemrég jelentette meg az állam és egyház kapcsolatával foglalkozó forrásgyűjteményét, illetve tanulmánykötetét. Hivatkozhatnék itt például Rainer M. Jánosnak a magyar történelmi középosztály sorsára, Antall József

történetére, mint egyéni életpálya történetére vonatkozó kutatásaira is. Megemlíthetném például Szűcs László munkáját, melynek során Nagy Ferenc kormányának dokumentumait adta ki, és ehhez folytatott háttérkutatásokat nálunk. Markó György pedig a hatvanas, hetvenes évek ifjúsági mozgalmaira vonatkozóan ért el jelentős eredményeket. Vagy utalhatnék Standeisky Éva *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom* című kötetére [Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005.], mely az ötvenes-hatvanas évek fordulójának irodalmi életével foglalkozik. Tehát kétséggkívül el lehet mondani azt, hogy a meglévő törvényi keretek között a rendelkezésünkre álló – a „rendelkezésünkre” alatt azt értem, hogy a levéltár referensei számára rendelkezésre álló – forrásanyag keretei között is jelentős történeti eredmények érhetők el, és ennek már mutatkoznak az eredményei is, és úgy gondolom, hogy ez a folyamat a jövőben egyszerűen, természetesen folytatódni fog. 1848–49 kutatása például akkor kezdődhetett el igazán, amikor meghalt Görgey Artúr és Ferenc József. Végezetül egy apró tényre hívnám fel a figyelmet, amelyet érdemes tekintetbe vennünk. A kérdések között megjelent az, hogy más országok milyen példával rendelkeznek. Közismert az egykori NDK állambiztonsági iratait őrző Szövetségi Biztos Hivatalának, röviden a Gauck Intézetnek a működése, amely jelentős szervezeti apparátussal rendelkezik. Tegnap este, nagyon ráérő időmben, végeztem egy hevenyészett számítást. Megpróbáltam kiszámítani, hogy egy munkatársra ott hány iratfolyóméternyi anyag feldolgozása jutott. Körülbelül az jött ki, hogy 44–45 iratfolyóméter, míg nálunk körülbelül 300 iratfolyóméter körüli mennyiség, attól függ, hogy hány kollégával számolunk, akik valóban a feldolgozással foglalkoznak.

Végezetül pedig nem akarnám tovább rabolni az időt, egy apró megjegyzésem lenne a kérdés kényesebb oldalához. Nagyon sok esetben a szakmai hitelességet az esetleges elkövetett kisebb-nagyobb botlások, etikai hibák érdemtelenül is tudják csorbítani. És éppen ezért minden kutatónak szerintem nagyon fontos szem előtt tartania azt, hogy maximálisan betartsanak különféle etikai normákat, és ezzel ne nyújtson esetleg felesleges támadási pontot, és lehetővé tegye azt, hogy valóban az általa elért eredményekről folyjon a vita, ne pedig azokról a tévedésekről, vagy hibákról, amelyek megszülettek e munka során.

KENEDI JÁNOS: Azt hiszem, hogy Papp Istvánnak nincs igaza abban, hogy ne volna ügynökkutatás. Történetesen én nem vagyok 'spy-hunter', s engem nem érdekel az ügynökök felkutatása. A Gauck Intézet azonban

a lusztrációs eljárást példászerűen megoldotta. Olyan demokráciát teremtett Németországban, amilyen előtte szinte csak 1947-ben, a *Gruppe 47* írói által megteremtett demokrácia volt, és ez igen eredményesnek mutatkozott. Más országokban nem volt lehetőség, vagy nem volt mód átvenni a Gauck Hivatal mintáját. Ahol pedig nem a történelemmel való szembenézés, vagy az egyéni lelkiismeret társadalmi funkciójába tagolódik be az „ügynökkérdés”, ott tökéként óhatatlanul a zsarolási adatbankba kerül, kisebb fizetőszökevényként pedig megjelenik a bulvársajtó lapjain. Én magam ez okból nem foglalkozom „ügynökkérdéssel”, számomra – a ’90-es évek közepétől – sokkal előbbre való az állambiztonsági források kutatása a dossziétörvény, vagy az aktanyilvánosság törvényi kereteinek megalkotása céljából is. De ennek több oka van. Az elsődleges oka az, hogy valamennyire megismerve az állambiztonsági forrásokat, azt tapasztaltam, hogy a Kádár-rendszer, de valamelyest már a Rákosi-rendszer is elhajlott a többi szovjet szatellita állam állambiztonsági szolgálatától. A magyar hálózatnak az a kicsiny mennyisége, kicsiny létszáma, amire Varga László az imént utalt, ez az évenként – a hírszerzés adatai nélkül – átlagosan tíz-tízezenkét ezer fő, csak két évben emelkedett ezeröttszázal magasabbra: 1956 nyarán, ’56 júniusáig és 1989 nyarán, ugyancsak júniusig. Ez volt az a két év, amikor magasabb volt a hálózati létszám. Azaz, ekkor több ember vállalkozott egy-egy széteső rendszer aktív megvédésére, mint a köztes években. Ez figyelemre méltó szociológiai jelenség, de annyira azért nem érdekes, hogy magát az „ügynökkérdést” állítsa a tudományos vagy közérdeklődés középpontjába. A magam kutatásaiban sokkal fontosabbnak tartom az ügynök státusza fölötti informátorok és adatszolgáltatók tevékenységének megismerését. Nemcsak magában az állambiztonsági forrásanyagban, hanem konkrétan az államigazgatási, gazdasági, banki és egyéb szférákban. A történetírás és a társadalmi önismeret szempontjából is sokkal érdekesebb Magyarország különbözősége például Bulgáriától, Kelet-Németországtól és a Szovjetuniótól. Kevésbé ismerhető más országok állambiztonsági forrásanyaga. Magyarországon a hálózat (ügynök, tmb., tmt.) fölötti bizalmi személyek, tehát a hivatalos kapcsolatok, társadalmi kapcsolatok, sz. t. tiszték – a saját kutatásaimban én tizenegy ilyen kategóriát különböztetek meg –, lényegesen hatékonyabban működtették a Kádár-rendszert.

Magyarországon azért lehetetlenebb a kutatás, mint a volt szovjet szatellita államok szinte mindegyikében, mert mind a mai napig hurcoljuk magunkkal a Kádár-rendszert. Az iratok nem azért nem ismerhetők meg – ahogy Varga Laci is, én is gondoltuk, amikor a ’90-es évek

kezdetén elkezdtünk ezzel foglalkozni, de főként 1995-ben, a belügyi iratfeltáró munka idején –, mert személyeket lepleznénk le, és ezek a személyek tisztségviselői a jogállam államigazgatásának, egyházának és más közintézményeinek. Nem ez a fő akadály. Ezen talán, úgy-ahogy még túl is tenné magát a politikai elit. A nehézséget az okozza, hogy Magyarországnak a KGST-n és a Varsói Szerződésen belüli hadiipari reszortja az anyagi transzferálás feladatköre volt. Ellentétben az '56-os forradalom megtorlásának kompenzációjára alapozott közkeletű hiedelmekkel, Magyarországon azért lett „gulyás-kommunizmus”, vagy azért lett látszólag lazább diktatúra, mint a többi szovjet szatellita országban, mert hitelt kellett szereznie a NATO és a nyugati államok körében, hitelt ahhoz, hogy – főleg '72 után – a COCOM-lista által tiltott jószágokat ipari kémkedés, diplomáciai kapcsolatok, egyéb ismeretszerzési források segítségével a Szovjetunió számára megszerezze, többnyire Bulgáriában és Kelet-Németországban legyártassa, és ezeket a pénzeket az illegális pénzpiacon forgassa. Magyarország 23 milliárd dollár államadósságot halmozott fel a „gulyáskommunizmus” nyugati hitelének megteremtéséért, ám az ebből a transzferből származó hatalmas haszon összességében is be van épülve a mai magyar gazdaságba. Szervesült az üzleti és politikai körök gazdasági tevékenységébe. Mind a költségvetési szervekből, mind a magángazdaságból kivakarhatatlan. Sőt, ha felvetjük a jogállam vs. igazságtételi törvények ellentétét, még csak nem is kívánatos. Nem egy-egy személyt kellene ugyanis leleplezni – ahogy az „ügynöktörvény” specialistái remélik –, hanem teljes vállalatokat, gazdálkodó szervezeteket, hitelintézeteket lenne kötelező közismertté tenni. Azokat, amelyek transzferálták ezt a pénzt. Egy részük bennragadt Magyarországon, egy másik részük különböző harmadik világbeli bankokban megtalálható. (Lásd a franciaországi Belfortban működő GigaStorage, computer alkatrészeket előállító vállalat nemzetközi botrányát a miami székhelyű USA-cég magyar–bolgár–szovjet diplomata és ex-kém partnereivel a '90-es évek közepén – a bécsi CW-Bank eddig feltárt adatai alapján.) Ezt orosz, bolgár és magyar nyomozó újságírók derítették fel a '90-es évek közepén. A magyar jogállam azonban volt olyan képmutató, hogy a nemzetközi terrorizmus főszereplőjét, a PFSZ-t irányító Carlost – Bin Laden elődjét – vizsgáló francia bíróság számára sem adta ki azokat a BM-, PM-, IM-, valamint MSZMP-iratokat, amelyek a PFSZ kiképzésével, a Bakonyban működő HM, de főként együttes pártállami támogatásával voltak kapcsolatosak.

KOVÁCS ÉVA: Ha jól értem, abban egyetértetek, hogy e múltat valahogy fel kellene dolgozni. Ez nem annyira egyértelmű, hiszen nagyon sok politikus, történész vagy filozófus válasza az volt: „Isten mentsen a múlt feldolgozásától minket.” Örülök, hogy szóba került a Gauck Intézet, és Papp István kiszámolta az egy kutatóra jutó folyómétereket, mert ezek a számok szerintem is jól mutatják, mennyire veszi komolyan egy politikai elit a műtfeldolgozást: csak nézzük meg, hogy mennyi a költségvetési sarokszáma egy ország történeti hivatalának, és hány kutatót alkalmaz. A magyar helyzet azt példázza, hogy a politikai elit egyáltalán nem szeretné, ha ez a múlt gyorsan fel lenne dolgozva. Volt viszont egy másik módja is a múlttal való szembenézésnek – Dél-Afrikában. Ott az történt, hogy másfél éven keresztül elsősorban a rádióban, de a televízióban is nyolc-tíz órán keresztül nyilvánosan leadták a vallomásokat, 24.000 áldozat és körülbelül 700 tettes vallomását. Ezt ugye megelőzte egy általános amnesztia, melynek persze nem nagyon örvendtek azok az elnyomottak, akik a dél-afrikai börtönökben sínylődtek évtizedeken át. Mindazonáltal ott eljutottak egy olyan társadalmi katarziszig a nyilvánosságon keresztül, amely levette a történészek válláról azt a terhet, hogy egyszerre kelljen valamiféle historiográfiát létrehozni a maga szelíd, értelmes, metodológiailag tisztázott módján, és másfelől igazságtételi igényeket kielégíteni. Közép-Európa drámája az is, hogy egy történeti hivatalnak egyúttal átvilágítási funkciókat is el kell látnia. Gyanítom, hogy amikor az ember kutat ezekben a történelmi hivatalokban, akkor a saját szerepe sem olyan világos már: most éppen „lusztrál”, vagy kutat.

Érzek közöttetek egy nagyon finoman és árnyaltan megfogalmazott, a generációk különbözőségére alapozott ellentétet. A Holokauszt emlékezete kapcsán is azt tapasztalhattuk, hogy a szemtanúk nemzedéke nem akart szembenézni a múlttal. S noha teljesen különbözőek a nemzeti historiográfiák, egész Európában azt látjuk, hogy a náci múlttal a tettesek és szemtanúk nemzedéke nem konfrontálódott, kellett a gyermekek második nemzedéke, hogy kínos kérdéseit feltegye. Nem lehet-e, hogy egyszerűen arról van szó: az ilyen traumatikus események után el kell telnie valamennyi időnek? Közben persze szorít az idő, hiszen a legfiatalabb nemzedék, a mai gimnazisták körében égető szükség volna a szocialista korszak historiográfiájára: olyan történelemkönyvekre, amelyek a magyar múlt e fejezetét is elmesélik. Milyen elbeszéléssel lehet kiállni egy kamasz gimnazista osztályba, különös tekintettel az „ügynökkérdésre”, amelyet amúgy a gimnazisták is követhetnek a médiából?

VARGA LÁSZLÓ: Az egyik kérdésre csak röviden válaszolnék, hogy kell-e idő a traumák feldolgozására. Elvben ugye azt szoktuk mondani, hogy kell, de ha megnézzük, akkor '45 után a táborkból, munkaszolgálatokból visszatért zsidóknak egy jó része megpróbált megszólalni, és azzal szembesült, hogy a többségi társadalom nem kíváncsi a történetére. Ezzel kutatóként először 1956 kapcsán találkoztam, Dénes János történetével ismerkedve. Ő 1956-ban üzemi munkástanács elnöke volt. A Nagybudapesti Központi Munkástanács utolsó, később illegálisnak minősített ülésén nagyon élesen a sztrájk mellett foglalt állást. Ennek köszönhetően ő volt az egyetlen munkástanács-elnök, akire az ügyész halált kért. Végül „megúsza” életfogytiglannal. És jött a rendszerváltás, ő pedig megpróbálta a történetét elmondani, és azzal szembesült, hogy senki nem kíváncsi arra. Ültem vele együtt egy beszélgetésen, amikor elmesélte, hogy milyen élmény volt a bíróság előtt állni, és hallgatni, hogy az ügyész most halált kér rá. És akkor valaki barátságosan rátette a vállára a kezét, hogy: „János én tudom, nagyon nehéz volt nektek a börtönben, de hát nekünk sem volt olyan egyszerű, a lányomat is csak harmadszorra vették fel az egyetemre.” És akkor láttam, hogy ez alatt az ember alatt megnyílik a föld, és nem tud ezzel mit kezdeni, és elkezd üvöltözni... Ezért kezdtek el az 56-osok a rendszerváltás után „üvöltözni”, és akkor rájuk lehetett sütni a bélyeget, hogy ezek üvöltözők, radikálisok, hát ezekkel nincs mit tárgyalni. Mint áldozatokat, rögvest kirekesztette őket a magyar társadalom. Az áldozatokkal egyszerűen nem tudunk mit kezdeni, akár zsidóról legyen szó, akár 56-os forradalmárról. Nem akarunk róla tudni. Tehát azt gondolom, hogy a fel nem dolgozott traumákba vastagon belejártszhat, hogyan viselkedett a többségi társadalom.

A másik ponthoz: én nagyon örülnék, ha lennének generációs különbségek, de azt tapasztaltam, nincsenek. Ugyanis létezik egy fatális tévedés. Amikor például én a hetvenes években a Történettudományi Intézetbe kerültem, volt egy Nagy Jóska nevezetű kollegám, és ő fogalmazta meg, hogy „tudod, tulajdonképpen minden második történész egy elfuserált politikus”. Amit úgy értett, hogy mivel akkoriban politikával tisztességes ember nem foglalkozhatott, elment történésznek. Teljesen igaz volt. Emlékezzünk, hány történészből lett politikus a rendszerváltáskor! Előtte folyamatosan rejtőzködni kellett: az ember nem foglalkozott a népi demokrácia történetével, mert azért voltak a párttörténészek, hogy hazudjanak. Megpróbált tehát minél messzebb visszamenni a múltba, ha érdekelte, ha nem, legalább a két világháború közötti időszakra,

de jobb esetben még hátrább, hogy olyan időszakot kutasson, ahol még kommunista párt sem volt, csak hogy ne kerüljön konfliktusokba. Tehát elvonult egyszerűen, hogy létezni tudjon, és ne kelljen beállni az uralkodó ideológia, a marxizmus-leninizmus kiszolgálásába. Föl kellett vonulni az elefántcsonttoronyba, és úgy tenni, hogy mindaz, ami odalenn zajlik, az engem nem érdekel, én a szakmámat művelem. Így lett ebből egy céhes műfaj. Ezzel azonban a demokráciában radikálisan szakítani kellene. Meg kell változnia a tudománynak, illeszkednie kell a demokrácia szabályaihoz, lehet írni napilapokban, hetilapokban, folyóiratokban, nem kell várni arra, hogy egy könyv öt-hat év után jelenjen meg, ráadásul, tudjuk nagyon jól, hogy a kutya nem fogja elolvasni.

A harmadik a nemzetközi összehasonlítás kérdése. Most már ott tartunk, hogy Romániában is előtűnik járnak ezen a területen, azaz sokkal radikálisabban, vagy brutálisabban veszik elő ezt a kérdést. Mi sok szempontból hasonlítunk a lengyelekre, azzal a különbséggel, hogy a lengyeleket érdekli a történelmük. Fényévnyi távolságra vagyunk azonban a németektől. Ők 1989 decemberében hozzáláttak, pedig ugyanazokat a trükköket akarta a Stasi eljátszani a kerekasztal-tárgyalásoknál, mint amiket nálunk az Állambiztonsági Szolgálat eljátszott. Annyira, hogy ott ugyanúgy véletlenül kitalálták, hogy hát akkor ne hívjuk ezt Állambiztonsági Szolgálatnak, tehát Stasinak, hanem legyen Nemzetbiztonsági Szolgálat, azaz Nasi. És az NDK ellenzéknek volt annyi esze, hogy azt mondta: „Na, ezt nem! Tokkal-vonóval tessék bezárni az egészet, és az iratok a miénk.” Magyarán köztulajdonba vették. Erre szokták nálunk mondani, hogy persze, mert a német egység miatt ők tudták, hogy majd kapnak készen titkosszolgálatokat. 1989 decemberében, 1990 januárjában, amikor meghozták ezt a döntést, azonban szó nem volt még a német egységről. Még a közös márkáról se volt szó. Tehát előbb született ez a döntés, és utána kezdtek a németek az egységről tárgyalni. Természetesen voltak ott is megrázkódtatások, olyan nevek, melyektől az embereknek elállt a lélegzete, de nekik nem kellett ehhez 15–16 év, holott mi még az elejénél se tartunk, mert tényleg csak szemezgetünk. Kiszivárog egy név, és akkor lehet rajta csámcsogni.

A szervezet, az intézmények elemzését, és ebben teljesen egyetértek Papp Istvánnal, alig-alig kezdtük meg. Azonban azt is hozzá kell ehhez fűznöm, hogy a kutató úgy megy oda, hogy X.Y.-ra akarok kutatni, mert a Történeti Levéltár iratanyaga ezt teszi lehetővé. Az objektum-dossziék zömét például megsemmisítették. Amikor az Államvédelmi Hatóság

működésére vonatkozó iratokat próbáltam keresni, akkor mindig az volt a válasz, hogy nevet mondjak, és akkor mondtam, hogy Péter Gábor, és megkaptam az ő peranyagait és vizsgálati anyagait. Csak véletlenül, amikor föltártuk az iratokat, derült ki, hogy azért vannak más jellegű iratok is. De nincs egy olyan, amit normál levéltárban úgy neveznek, hogy fondjegyzék, hogy az mondhassam: „Jé, a Vörös Csillag Traktorgyárnak megvan az objektumdossziéja!” Mert az tényleg nem ügynökök kérdéséhez visz, hanem arra világítana rá, hogy nem volt abban az időszakban nyilvánosság, és egy csomó tény egyszerűen az objektumdossziéből ismerhető meg, akárcsak ha pusztán a magyar ipar történetét nézzük.

Azt nem tudom, hogyan jött ki Papp István számításai szerint, hogy Németországban 45, Magyarországon 300 iratfolyóméter jut egy kutatóra, ezt én próbáltam átszámolni a valóban őrzött anyagra, ez azt jelentené, hogy a Gauck Hivatalban 4.000 ember dolgozik, és nálatok meg 15. Mert hogyha 300 iratfolyóméter jutna egy főre, mint nálunk, akkor ez lenne a helyzet.

PAPP ISTVÁN: Úgy értettem, hogy körülbelül százan vagyunk a Pénzügyi Osztálytól a technikai kisegítő személyzetig. És tényleg tizenöt ember foglalkozik úgy a dossziékkal, hogy elejétől a végéig végigolvassa, a neveket beviszi az adatbázisba...

VARGA LÁSZLÓ: Jó, István, de ez azt jelentené, hogy Németországban 4.000 ilyen embert foglalkoztatnak.

PAPP ISTVÁN: Mikor megalakult, 3.400 fő volt a létszám.

VARGA LÁSZLÓ: A teljes létszám. A megyei hivatalokkal együtt. Beleértve a pénzügyeseket, beleértve magát Gauck-ot és a helyettesét, akik soha egy iratot így kezükbe nem vettek. Tehát azt gondolom, hogy ha megnézzük a produktumokat, valóban van különbség. A Történeti Levéltár jövőre lesz 10 éves, a Gauck Hivatal 16 éves, ezzel együtt, ha egyszerűen elmegyünk egy könyvtárba, és megnézzük, hogy mi született a németeknél ebben a témában, milyen minőségű könyvek, és mi született nálunk, akkor körülbelül ugyanilyen aránytalanságokat fogunk tapasztalni, sajnos az ő javukra.

PAPP ISTVÁN: Először is, sok szeretettel várjuk Varga Lászlót a levéltárunkba. Azt hiszem, hogyha ma eljönne az Államvédelmi Hatóság történetét kutatni, már más hozzáállást tapasztalhatna, és biztos vagyok benne, hogy kollégáim, akikkel együtt dolgozom a Tudományos Előkészítő Osztályon, jól képzett, fiatal társaság, amely talán jobban megfelel az új idők kihívásainak. Gyakran szoktak bírálni bennünket azért, hogy

nincs fondjegyünkünk. De azért van. Kétségkívül nem egy vaskos kötet, de mégiscsak létezik. Az elmúlt években a kollégáim szívós munkával kialakítottak egy körülbelül százhetven-száznyolcvanezer nevet tartalmazó adatbázist, amely témák és név szerinti keresést egyaránt lehetővé tesz. Tehát ha például bejön egy kutató, és azt mondja, hogy ő a bencés rend történetével foglalkozik, vagy bejön egy másik, akit a határon túli magyarság és az állambiztonság kapcsolata érdekel, vagy esetleg mondjuk a franciaországi magyar emigráció, az adatbázis segítségével kérhet dossziékat. Másrészt azonban vannak bizonyos speciális iratanyagok, amelyet meg kell tanulni olvasni. Néha azt tapasztalja az ember, hogy mondjuk bizonyos kutatók képesek két óra alatt végezni egy 5–600 oldal iratanyaggal, és aztán olyan igényekkel lépnek föl, hogy a következő héten is szeretnének ugyanennyit. Vannak azonban nagyon ügyes kutatóink is, akik képesek a dossziében lévő nevekből további információkat kiolvasni. A dossziék bizonyos esetekben útmutatóként, nyomjelzőként is használhatók, amelynek segítségével tovább lehet menni.

Lenne még néhány megjegyzésem a nemzedéki ellentétéhez. Nekem Deák Ferenc klasszikus mondása jut eszembe: aki fiatalon nem forradalmár, annak nincs szíve, aki idősen nem konzervatív, annak nincs esze. Én remélem, hogy van egy egészséges szembenállás, és a fiatalabb generáció bizonyosságát fogja adni annak, hogy lehet itt azért jelentős új kutatási eredményeket hozni, még hogyha esetleg van egy-két impulzívabb tagja is ennek a nemzedéknek.

Egyetértek Kenedi János fölvetésével, hogy fontos lenne vállalatok, gazdasági csoportok komplex vizsgálata, de itt valóban körültekintő társadalmi és gazdaságtörténeti vizsgálatokra van szükség, amelyek a dolgok természetéből adódóan állambiztonsági források segítségével végezhetők el.

Végezetül kérdezném, mikor volt a magyar történelemben olyan időszak, amikor a sokat emlegetett megtisztulásra, múlttal való szembenézésre lehetőség volt? Ugye az első világháborút követően nem volt, hiszen a bosszú, és a leszámolás ideje jött el. A második világháborút követően talán lehetett volna, de részben a leszámolás, részben a jogos szembenézés a kiépülő diktatúra viszonyai között ellehetetlenült. 1956 megint egy olyan katartikus pillanat lehetett volna, amikor az események után megtörténhet a múlttal való szembenézés, de ez megint csak nem történt meg. A rendszerváltás után próbálja mindezt a magyar társadalom megtenni. Én úgy érzem, nincs ilyen társadalmi tapasztalat, tehát

bizonyos fokig egy holttérben mozgunk. Ezzel együtt igaznak tartom azt a fölvetést, hogy más kelet-európai társadalmaknak valószínűleg szintén nincs ilyenje, és ők bizonyos tekintetben mégis előrébb járnak.

KENEDI JÁNOS: Szeretnék visszakanyarodni oda, ahol Éva abba hagyta. Az egyik a tankönyvek kérdése, a másik a generációs probléma. Én gy fogom fel ezt az állambiztonsági forrásanyagot, amiről vitatkozunk, mint egy kiegészítő segéd tudományt. Nem lehetséges, ahogy Varga Laci az imént is mondta, ipartörténettel, gazdaságtörténettel, mentalitástörténettel foglalkozni anélkül, hogy meg ne ismernénk a diktatúra ötven évének ugyanezen témákról szóló anyagait. Nagyon jó Laci példája a Vörös Csillag Traktorgyárral, én is készítettem egy hasonló összevetést. Én a Taurus Gumigyár 100 éves évfordulóján megjelent ipartörténeti monográfiát hasonlítottam össze a Gumigyár objektumdossziéjával, és azt tapasztaltam, hogy ebben az objektumdossziében a termelési adatok tökéletesen megfelelnek a valóságnak, szemben a KSH adataira épülő ipartörténeti monográfiával. Azt gondolom, hogy ezért jelentősek az állambiztonsági források, és ehhez képest az ügynökkérdést mellékesebbnek tartom. Nem mondom, hogy teljesen mellékes, de mellékesebb.

Van azonban egy nehézség, amelyet a generációs probléma fémjeléz. Teljes mértékben nem állja meg a helyét az, amit Papp István mond, vagyis hogy a kutatási segédleteket nevekől kiindulva lehet elérni, és ennek alapján föltárható az a hatalmas állambiztonsági forrásanyag, amit maga előtt görget az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, valamint mindazok az iratórzó helyek, amelyek még nem szolgáltatták be oda a levéltáraikat. Először is, nevek alapján vagy belekerültek ügyekbe, vagy nem kerültek bele ügyekbe. De induljunk ki egészen másból. Hogyan működik egy irat-keletkeztető szerv? Vannak osztályai. Tehát osztályiratok kutathatók a Történeti Levéltárban? Az Állambiztonsági Szolgálat valamennyi osztályának osztályiratai kutathatók? Benne vannak a fondjegyzékekben? El lehet indulni, mondjuk a BM Küllügyi Osztálya szerint, amelyik a fekete pénzeket kereste? Ezen a Küllügyi Osztályon keletkezett iratok kutathatók? Mert akkor teljesen feleslegesek a nevek. El lehet indulni úgy, hogy az Egyházi Osztály osztályiratait és az ott lévő operatív tisztek operációs terveit, és ezeknek az eredményét végigkövetem egy folyamatként? Nem. Vagy fönnakad egy név valaki másnak a kutatásából és akkor egy ilyen dossziét félretesznek, vagy nem. Lehetséges-e a korabeli iktatókönyvek alapján – amely a legtisztább forráselemzés volna – kutatni? Nem. Márpedig az iktatókönyvek mind

megvannak, egyetlen egy olyan iktatókönyvvel – 1989 második félévéből – találkozott az Iratfeltáró Bizottság, amelyből ki volt tépve néhány oldal, a többi ép kell legyen. Az iktatókönyvek a következőképpen keletkeznek: van az egyidejű, minden egyes osztály által vezetett iktatókönyv. Ezt év végén összesítik, bevezetik egy másik iktatókönyvbe azt az ügyet, amit lezártak, és megint egy másikba azt, amit folytatnak. Mind a kettőt irattározzák. Szigorú szabályok vonatkoztak arra, hogy ezt az iktatási eljárást minden osztály esetében megtegyék, és az iktatószámok alapján minden egyes ügyirat végigkövethető legyen 50 éven keresztül. Ebből nem semmisítettek meg egy fia darabot se, leszámítva azt, amit az Iratfeltáró Bizottság orra alá is dugtak, ami szerepel Pallagi emlékiratában is, szerepel Horváth József emlékiratában is. Az egyik jogállami legendakörhöz tartozik, hogy minden iratot megsemmisítettek, „íme az iktatókönyv, amire hivatkozni lehet, hogy minden meg lett semmisítve”. Mégsem kapjuk meg őket kutatóként. Ilyen segédletek nélkül pedig nem lehetséges kutatni. A nevek nem csereszabatosak az iktatókönyvekkel. Nem lehet nevek alapján keresni, mert maga az osztály működési eljárása a lényeg. Ezért nagyon érdekes Nagy András könyvében [*A Bang-Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZÉiben*. Budapest, Magvető Kiadó, 2005.] a Hírszerzésről megkapott dosszié néhány részlete. Maguk a hírszerzők se tudják, hogy kik lesznek a nevek. Lehet, hogy el se viszik odáig az ügyet, hogy név keletkezzen belőle, csak elindítják a tervet és elindítják – hogy csak ennél az egy példánál maradjak – az összehangolási eljárást a bolgár, a szovjet és a kelet-német titkosszolgálattal. És az iratban nincsen név. Feladat van benne. A Történeti Levéltár az utóbbi négy-öt évben tényleg kicsit olajozottabban működik, de éppen azon koncepció alapján, hogy a nevek szerint görgetnek dossziékat. Ezzel pedig túl sokra nem lehet menni.

PAPP ISTVÁN: Van, akinek talán mégis sikerült a nevek alapján is előrejutni. Hadd mondjak egy példát. Bizonyos források valóban egyszerűen nem állnak rendelkezésünkre. Ez jogos kritika. Ezzel viszont mi ugyanúgy nem tudunk mit kezdeni, mint ahogy a kutatók nem tudnak mit kezdeni. Tehát adott esetben, hogyha nincs meg egy iktatókönyv, akkor mi azt nem tudjuk előteremteni. Nagyon gazdag viszont például az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratanyaga. Nemrégiben volt egy kutatóm, ő pont azzal foglalkozott, hogyan készítették elő az állambiztonsági törvényt, azaz, ahogy Varga László is említette, azzal a finom trükkkel, hogy az állambiztonság nemzetbiztonság legyen.

A fiatalember eljött, lementünk a raktárba, elővettük, és voltak ilyen anyagok. Nem szelektáltunk, az egész dobozt odaadtuk.

Ennek ellenére jogosnak vélem Kenedi János felvetését. Mégis, hadd meséljek el egy példát az ellenkezőjére. Nemrég jött egy kutató, aki nyugati magyar emigrációval foglalkozik, megkapott egy iratanyagot, nevezük úgy, hogy Wolfgang Kauserről, és ezt szépen elkezdte olvasni. Ebben aztán volt egy olyan megjegyzés, hogy Sümegi és Mátraházi anyagát is bekapcsoljuk az anyagba. Erre kikérte Sümegi és Mátraházi dossziéját. Aztán Mátraháziéban volt egy olyan utalás, hogy akkor Nicolas Kurtnak a jelentéseit is fölhasználjuk. Azt is kikérte. Tehát láncszerűen tovább lehet menni, a meglévő hiányokat tulajdonképpen így lehet pótolni, és ezekben a bizonyos dossziékban komplett leírást találunk arról, hogy volt az operatív terv, milyen lépéseket tettek, hogyan hajtották azt végre. Még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy az utóbbi években szerintem komoly előrelépés és komoly változás történt, és mindenkit arra biztatok, hogy személyesen is próbáljon erről a kutatás során meggyőződni.

KOVÁCS ÉVA: Hadd vessék közbe egy kutatás-módszertani megjegyzést. Egészen más ismerethorizontja jön létre a kutatónak akkor, hogyha személyek alapján rekonstruál egy világot, mintha mondjuk az objektumdossziékon, vagy az intézményeken keresztül. Ti mindannyian amellet foglaltatok állást, hogy a személyes történetek terhéől meg kellene szabadítani már ezt a történetet, a hivatal mégis úgy működik, hogy szándékaitól függetlenül is ezt a személyes horizontot preferálja. Tehát a kérdés az, hogy rekonstruálható-e egyáltalán az intézményi, társadalomszervezeti horizont e forrásokból? Ha nincs vezető, nincs rendes fondjegyzők, nincsenek meg az iktatókönyvek, akkor van-e más kézikönyv, amellyel ezt a hiányt pótolhatnánk, amelynek segítségével ezeket a személyeket intézményekbe, funkciókba, pozíciókba helyezhetnénk?

PAPP ISTVÁN: Most történik az archontológia és a szervezettörténet feltérképezése, ami nagyon fontos előrelépés lesz, másrészt, ahogy már említettem, tízen vagyunk, tíz ember nem tud csodát tenni. Ezt most minden cinizmus nélkül mondom. Így nyilván borzasztóan nehéz kutatni.

KENEDI JÁNOS: Sebtében, de nagyon konkrétan akarok válaszolni. Nagyon jó volt István példája. Az 1989-es állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai, azaz, a Sillay Árpád vezette osztály iratai azért tanulmányozhatók, mert az 1989 és 1990-ben induló Végvári-perben, illetve a Bajcsy-perben nem maradt elegendő idő kimenteni őket az újonnan alakult Nemzetbiztonsági Hivatal szigorúan titkos irattárából. Ezek,

mint aktuálisan peres iratok, a jogi apparátus működése folytán bennre-
kedtek a BM Dokumentációs Főosztályán, hogy a BM jogi osztálya véde-
kezhessen velük. Az SZDSZ és a FIDESZ által 1989 karácsonya után
kirobbantott „Dunagate”-per miatt. Ha nincs a nyilvánosság figyelmével
kísért per, ugyanezek az iratok legkorábban egy negyedszázaddal később
kerülhettek volna az ÁBSZTL iratórző helyeire, s akkor sem biztos, hogy
a szabályos iktatókönyvek, kötelező lajstromok alapján kutatható iratok
közé. Próbáld meg azonban István, Horváth János, illetve Borgos Gyula
– Biszku Béla hivatalvezetői – iratait fellelni az osztályiratok között! Bár
ezek az '56-os represszió legfontosabb – 1956. november 4. és 1958 júniu-
sa között keletkezett – iratai, mégsem fogod tudni fellelni őket, mert azok
olyan iratórzőben vannak, amiről nem világosították fel a saját levéltáradat
sem, nyilvános fondjegyzéket pedig 16 éve nem készítettek.

VARGA LÁSZLÓ: Csak hangsúlyozni szeretném, hogy tényleg nem
sérelemről van szó, senki sem feltételezi, hogy a Történeti Levéltár
munkatársai rosszindulatúak lennének, inkább úgy fogalmaznék, jobb
volna, ha egyre inkább úgy működhetne, mint egy levéltár. Amikor
a németek külön törvényt hoztak, akkor azért tették, hogy elsősorban
a megfigyelteknek, másodsorban a kutatóknak, beleértve az újságírókat,
többlet-jogokat biztosítsanak, mint teszi azt a levéltári törvény. Nálunk
máig olyan törvény van hatályban, hogy az ember azt mondja, helyezték
ezt az iratanyagot inkább a levéltári törvény hatálya alá, mert jobban jár-
nak a megfigyeltek, és jobban járnak a kutatók is.

GRANASZTÓI GYÖRGY: Kenedi Jánoshoz felvetéséhez egy megjegy-
zésem volna. 18 éves voltam 1956-ban, és nagyon komoly dolgokon
estem át a magam szempontjából. Amit persze nem országos jelentősé-
gű események értelmében kell érteni, de katartikus, mondjuk így, a lel-
ki alkatomat formáló dolgok voltak. Minthogy végül is én úgymond
képzett történész vagyok, többször is elgondolkoztam a saját története-
men és rájöttem arra, hogy történészként nem tudnék foglalkozni vele.
Az érem másik oldala, hogy nagyjából a rendszerváltozás óta hirtelen
beértünk egy olyan korszakba, ahol az emlékezetnek óriási lett a jelen-
tősége. Az emlékezet új kultusza relativizálja a történettudomány szere-
pét és jelentőségét, másrészt megnyit csapokat és lehetőségeket az embe-
rek előtt, akik tulajdonképpen más formában, kötetlenül és egyébként
ellenőrizhetetlen formában beszélhetnek a múltról, így a sajátjukéről is.
Ami érdekes elméleti probléma. Hadd mondjam el, hogy egy pár évti-
zede történészek körében népszerű a német-amerikai szerző, Siegfried

Kracauer utolsó könyve [*History. The Last Things Before the Last*. New York, Oxford University Press, 1969.], amely mértékadóan és hatásosan azt fejtí ki, hogy is-is. Tehát azok a történészek, akik valamilyen módon emocionálisan, közvetlenül, emlékeik formájában kötődnek a történeti valósághoz, azok paradox módon torzabb és nehezebb módon tudnak ezekkel a dolgokkal foglalkozni, mint azok, akik friss szemmel, és kizárólag intellektuálisan, szárazon, éppenséggel az emlékek és az élmények hiányában nyúlnak ezekhez a dolgokhoz. Én mégis úgy gondolom, hogy nem az a kérdés, hogy fiatal vagy öreg a történész, hanem az, hogy meg tudja-e teremteni a távolságot saját kutatási tárgya és saját személye között. Ez nem korfüggő, de az biztos, hogy én nem volnék képes rá 1956-tal kapcsolatban. Tehát ilyen értelemben csapnivaló történésze lennék 1956-nak, miközben ma is az az érzésem, hogy borzasztó sok mindent láttam, ráadásul olyan dolgokat, amiket egyébként az erről szóló történeti művekben nem olvasok.

KENEDI JÁNOS: A példátat hálásan köszönöm. Én, megismerve állambiztonsági anyagokat, eldöntöttem, hogy soha a saját dossziémat meg nem nézem, a demokratikus ellenzék ügyeivel nem foglalkozom. Ezt mindenkor sikerült betartanom, mert használtam azt a példát, amit kollégáimon tanultam meg az 56-os Intézetben, tudniillik amennyiben ők 1956-ról írnak, összekeverik a saját akkori vágyaikat és emlékezeteiket a történetírás olyan követelményeivel, amit mind betartanak akkor, ha nem 1956-ról írnak. Úgyhogy a saját életem nem tárgya semmilyen történeti kutatásomnak, és én magam is nagyon szeretem Kracauernek ezt a könyvét, és elolvasva döntöttem úgy, hogy mindenkinek, aki a demokratikus ellenzék ügyeiben érdeklődik olyan ismeretek iránt, amit tudok, segíteni fogok. De senkinek nem segítek állambiztonsági források alapján olyan információkat adni, amely összekeveredhet az enyémmel.

VARGA LÁSZLÓ: Ezzel én is így vagyok, a különbség köztünk a korban leledzik, én nyolc éves voltam '56-ban, semmi meghatározó élményem nem volt, vannak pinceélményeim, de maga a forradalom abszolút nem befolyásolja a történetemet, vagy azt, amit a történelemlről írok. Van erre egy klasszikus példám: amikor a nyolcvanas években elkezdtem '56-tal foglalkozni, anyámnak meséltem erről, aki nagyon föl volt háborodva, mert ő meg volt róla győződve, bevette, hogy ez ellenforradalom volt, és leállt velem vitatkozni. Majd jött a mindent felülíró érv, hogy „te ezt nem tudod, te gyerek voltál. Én éltem, én emlékszem, ahogy itt a ház előtt – mutatott ki a Bajza utcai garzonházból – itt hozták a Sztálin-

szobrot.” És akkor elnevettem magam, hogy „édes jó anyám, mi ’56-ban a Rózsadombon laktunk, és ott semmiféle Sztálin-szobrot nem vittek”. Tehát az emlékezetnek vannak ilyen lyukai, amikor az ember emlékezni vél olyanra, amit csak hallott. De alapvetően teljesen egyetérték Granasztói Györggyel, és 1968 történetét én sem írnám meg, mert nagyon markáns véleményem alakult ki akkor. És nem tudom biztosan, hogyha most az ellenkezőjét olvasnám levéltári forrásokból, akkor az emlékeimnek, vagy a forrásoknak hinnék. Erre csak egyéni válaszok vannak.

KOVÁCS ÉVA: Elnézéseket kérem, de ha így veszem, akkor szociológusként, vagy etnológusként eldobhatnánk diplománkat. Én nem ezt az ellentmondást érzékelem, hanem inkább azt, hogy teljesen más viszonyban van egy szemtanú a korrallal, amit kutat, mint az, aki nem abban a korban élt, és nyilván ezeket a viszonyokat tisztázni kell. Engem zavar egy kicsit, hogy az ifjúságot ilyen nagyon idealizáljuk. Nézzük például a német *Vergangenheitsbewältigung*-ot, ott mi történik? A gyermekek nemzedéke ront az apákéra és kéri számon, hogy mit műveltek a II. világháborúban. Tehát én egyáltalán nem hiszek abban, hogy a második generáció érzelmeiktől mentesen tudna ehhez a korhoz viszonyulni, hiszen a szüleit kell ebbe a korba elhelyeznie. Az ifjúságban én tehát nem látok ekkora potenciát. Látván a hazai helyzetet, sokkal nagyobb lehetőséget látok a nemzetközi együttműködésben. Ha, teszem fel, itthon csak nevek nyomán lehet valamit kutatni, meglehet, a lengyel, a román vagy a német levéltárakban könnyebben a nyomára bukkanhatunk a szervezeteknek.

STEFANO BOTTONI: Én egy pillanatra próbálnék kilépni a Magyar Glóbuszból, és Romániára vonatkozóan mondanék néhány dolgot. Elhangzott, hogy még a románok is előbbre tartanak, mint a magyarok. A román társadalom viszonyulása paradox. Már 1990–91-ben volt egy nagyon komoly, nagyon lendületes nekifutás, amit a románok úgy neveznek, hogy *procesul comunismului*, tehát a kommunizmus pere, ami egyfajta ügyészi vizsgálat volt, tehát gyakorlatilag összeszedtek bizonyos történeti dokumentumokat az állambiztonsági vagy a pártarchívumból, és ezzel egy vádiratot fogalmaztak meg az egész kommunista korszak, illetve a volt rendszer fogalmaztak ellen. A kezdeményezés azonban 1992-ben befuccsolt, évekig nem történt semmi. 1996 után a román elnök tanácsosa, Marius Oprea nekimegy a problémának, ő gyűjti össze akkor a legnagyobb dokumentációt, illetve elkezd komolyan foglalkozni azzal, amit Kenedi János is említett, vagyis a gazdasági lobbik kérdésével. Tehát azzal a témával, amely most is mindenre rányomja a bélyegét.

1997 és 2000 között Marius Oprea tehát betekintést nyert a Securitate kémelhárító szolgálatának anyagaiba. Rájön arra, hogyan épültek ki ezek a hálózatok a hetvenes-nyolcvanas években. És ezek óriási vagyonokat is mozgatnak, itt ne magyar vagyonokra gondoljunk, ez már a Szovjetunió, ezek már a szovjet vagy az orosz oligarchák, s megnézte, ezek a vagyonok hogyan mentődtek át a kilencvenes években, és hogyan épültek be szervesen és nagyon profi módon az új román gazdaságba. Oprea publikálta is eredményeit 2005-ben, aztán Tom Gallagher neves angol politológus professzor átvette az eredményeit, ő is írt erről könyvet, tehát ezek úgymond kikerültek a kelet-európai süllyesztőből. Mi történt? Nem történt semmi. Mert a társadalom egyszerűen nem reagált ezekre a dolgokra. Aztán 1999-ben felállították a Securitate irattárát vizsgáló bizottságot. Mit csináltak? Egy zseniális trükkel az eredeti törvényt úgy formálták át, hogy azt mondták, hogy a levéltárba bekerülnek a politikai rendőrség iratai. Na most a Milíciát, tehát a rendőrségét kiiktatták ebből az irattárból, illetve kiiktatták a határőrséget, illetve az *evidența populației*-t, vagyis a lakosság-nyilvántartást. Amiből például olyan apróságokat lehetne megtudni, mint az urbanizáció, a mobilitás és ennek etnikai összefüggéseit. Egyszerűen kikerült a levéltárból, a szolgálatok megtartották, és véget ér a történet, mert gyakorlatilag az 1999-es törvény határozza meg ma is a kutatás lehetőségeit. Most, amikor Romániában a Kommunizmus Bizottság munkálatait elkezdtük, valaki a bizottságtól a román Belügyminisztériumhoz fordult, hogy nem lehetne-e ezeket az anyagokat megkapni? Természetesen azt mondták, szóba sem jöhet. Vannak tehát nagyon lendületes nekifutások, amelyek Magyarországon talán elképzelhetetlenek lennének, és aztán évekig leül a dolog, illetve a politikai elit tényleg saját céljaira használja azt, amit ma úgy hívnak, hogy dossziárda, szó szerint dossziétörténet, egy óriási ringliszpíl, amelybe mindenki boldogan beszáll, és egyszerűen hónapokig forog körbe-körbe az egész. Az az érzésem, hogy a közvéleményt ez nagyon kevésbé érdekli, annak ellenére, hogy minden újság csakis erről ír.

A. GERGELY ANDRÁS: Nekem volna még egy kérdésem. Valóban céhes, és csakis céhes ügy-e, amelyről az imént beszéltünk? Milyen écsakat, technikai segédletet, feladattudatot vállal, ad tovább, vagy sugall nekünk a történészek régi vagy új nemzedéke, mindegy is, amelyik azt mondja, hogy ezzel a múltfeltárással azért még csínján kell bánni?! Tehát Kovács Éva kérdéseit – úgy érzem – nem válaszolták meg több szempontból sem. Megmaradt bennem Varga Lászlónak az a felvetése, hogy a fe-

lelősség kérdése is fontos. Ő ezzel kicsit kibújt – felelősséget vállalva, de kibújt – a kérdések megválaszolása alól, viszont én meg úgy gondolom, hogy a felelősség két aspektusban szokott felmerülni. Egyrészt: „vállalja” valaki a felelősséget... – költői, hogy ez néha mit jelent, mit nem; a másik pedig áthárítja, „nem vállalja” ezt a valamit. Mármost, a történészek vállalják-e a felelősséget, hogy nekünk valami olyasmit mondjanak a világról, ami az ő dolguk lehet, lenne vagy lesz, és ezt milyen módon teszik? Másrészt, hogy ebben a múltfeltárási dimenzióban kap-e a társtudomány (a történettudomány, a kulturális antropológia, a történeti mikroközösségek kutatása, és még sorolhatnám a rokon területek érdeklődését) valami olyat, ami új a megközelítési aspektusokban? Mert hogyha mondjuk fel lehet dolgozni Foucault és munkatársai által Pierre Rivièrere kalandjait egy jogi ügymenetben, hogyha fel lehet tárni a 600 évvel ezelőtti történetet egy más kontextusban (Le Roy Ladurie „Montaillou”-jára és Natalie Zemon Davis „Martin Guerre visszatérésére” gondolok itt), akkor vajon tanulunk-e mi magunk ezekből a közvetlen történetekből, amelyek itt élnek köztünk és bennünk? Ilyen értelemben én most ezt nem lezáró kérdéskörnek tartanám, hanem, ha úgy tetszik, továbbdobható labdának, de hogy ez továbbdobható-e és akkor ki kapja el, hadd ne döntsem el én magam.

KOVÁCS ÉVA: Szeretném megismételni az előző kérdésemet: van egy következő nemzedék, aki ül az iskolában, és tanulja a XX. század történelmét. Mi legyen velük? Mondjuk azt ennek a korosztálynak, hogy sajnos erről nem tudunk semmit mondani, majd ha nagypapák lesztek, megmondjuk nektek, hogy mi miért vagyunk ilyen rosszkedvűek, ha erre a korszakra gondolunk? Nem lehetne, kellene – az előttünk járóktól tanulva – ezt a terhet a következő nemzedék válláról levenni?

KENEDI JÁNOS: Tudod, egyszer Abody Bélát, aki szunyókált az egyetemen orosz óra alatt, a tanár felébresztette, hogy el tudná-e mondani az orosz igeragozást. Azt válaszolta, „naiv a kérdés, tanár úr, mert azt igeideje válogatja”. Az a helyzet, hogy neked tökéletesen igazad van. Ennek semmi köze nincs sem a történész céhhez, sem a történettudományhoz. Egy lépéssel tovább kell menni. Amit fessegetsz, az a magyar jogrendszerben gyökerező probléma. Ha volna magyar *Freedom of Information Act*, és Magyarországon föl lennének szabadítva ötven év hidegháborús iratai, oly módon, ahogy azt Moynihan szenátor bizottsága 1997–2005 között tette az 1949–1990 között keletkeztetett tízmillió oldal CIA és FBI irattal, akkor lett volna egy csöpp esélyünk arra, hogy ez másképp

történjen. De ehhez más jogrendszer kellett volna előnyben részesíteni az 1989-es kerekasztal-tárgyalások idején. Nem a német, hanem az angol-szász típusút. Így inkább lett volna remény arra, hogy az áldozatok gyerekei és unokái az információs önrendelkezési jog alapján megismerjék azt, amiről sejtelmük sincs, még a Horthy-korszakkal kapcsolatban sem. Ha Varga Laci vagy engem olykor megkérdeznek egy-egy „ügynöktörvény” megalkotásakor, hogy mit gondolunk, egymástól függetlenül mind a ketten azt mondjuk: ez a tudás alanyi jogon jár mindenkinek. Nem a tudományos specialistáknak, hanem az állampolgároknak.

PAPP ISTVÁN: Én természetemből adódóan optimista vagyok, és ezzel a borús hangulattal nem tudok egyetérteni. Elmondanék két történetet. Tavaly kötöttem egy életbiztosítást. Leültem a biztosítási ügynökkel beszélgetni, hogy akkor mi a helyzet? Kérdezte, hogy hol dolgozom, milyen levéltár ez stb., és hogy mi van ott. Elkezdtünk beszélgetni, és akkor kiderült, hogy az ő nagyapjával 1946-ban csináltak valamit, hogy kirakták, vagy mi. Mondom, B-listázták? Ez az! Igen, meg aztán előtte volt ő valami, benne volt valami pártban. Kiderült, hogy az a KALOT volt. Aztán, mondja a biztosítási ügynök, az ötvenes években is csinált valamit a nagyapa. És így tovább. Az egészből azt akarom kihozni, hogy nagyon fontos a személyes történet. Az emberek alapvetően történetekre vágynak. És a jövő nemzedék megismerésében nagyon fontos lehet, hogy a fiatalokat is személyükön, családjukon keresztül tudjuk megfogni. És erre válaszol a másik példám. Rövid ideig tanítottam forrástörténetet, és a legsikeresebb órám mindig az volt, amikor a fényképről mint történeti forrásról volt szó, és azt az egyszerű feladatot adtam a tanítványaimnak, hogy mindenki hozzon otthonról öt képet, és mondja el, hogy ez szerinte miért történeti forrás, és mi benne az érdekes. És az egyébként szerény képességű tanulók is hatalmas lelkesedéssel hoztak fényképeket és mesélték a családi történeteiket. Tehát megértették, hogy nincs olyan, hogy történelem általában, a történelem a mi életünk része is. Ez által szerintem kézzelfoghatóbb és sokkal jobban megmozgatható a jövő generációja, én ebben bízom.

VARGA LÁSZLÓ: Én is egy történetet mesélnék. Berlinben, egy konferencián '56-ról tartottam előadást. Valaki megkérdezte a vita során, hogy mondja, hol áll maga? Mondom, hol állnék? A témaválasztásom az, hogy hol állok, én az elefántcsonttoronyban vagyok. Nem azt mondom, hogy leköpött, de iszonyúan ellenszenves lettem neki. És idő kellett hozzá, hogy rájöjjenek: alapvetően igaza van. Mi kialakítottunk a marxizmus-leniniz-

mussal, a kötelező elvárásokkal szembeni különböző védekező mechanizmusainkat. Az egyik ilyen ütőkártyánk az volt, hogy mi ideológiailag semlegesek vagyunk. Ami megóvott minket attól, hogy mondjuk az osztályharc alapján magyarázzuk a világtörténelmet. Csak aztán valahogy ebből az ideológiai semlegességből morális semlegesség lett, és bensővé vált. Nem vettük észre, és itt most a saját egyéni felelősségemet mondom, hogy 1989-ben kellett volna húzni vastagon egy vonalat, és azt kellett volna mondani, ezt a tudományt csak morálisan lehet művelni. És morálisan már nem lehet semlegesnek maradni. Tehát nem a témaválasztásom a moralitásom, hanem a szövegem maga is az kell legyen. Na most ez a legnagyobb baj. Tehát jogos a felvetés, az eddigi munkánk valóban nem szól a következő nemzedékeknek, noha a mostani könyvemnek, amely épp az állambiztonsági szolgálat átmentéséről szól (?????), van egy rövid záró fejezete, melyben megírom, hogy ez a könyv a gyerekeimnek és az unokáimnak szól. Hogy nekik ne kelljen ezt tovább cipelniük.

